

A „nemvalósuló remény” mint a lét igenlése

Nagy László idézése

Szeretném, ha Nagy Lászlóról, e modern klasszikusunkról nemcsak az eddigi elismeréseket ismételnénk, bármennyire fontosak is azok a megállapítások, amelyek a költő világokat átfogó látomásairól, metaforáiról, régi és új értékeket, különböző irányzatokat, népköltészeti és modern, hazai és nemzetközi stílusokat szintetizáló vívmányairól szólnak. Szeretném, ha nem csak a XX. század közepe tájához kapcsolódó társadalmi, kulturális és gazdasági tragédiák nagy énekesének ismernék el, s nem csak a személyesség és a családi vagy a népi és nemzeti jellegben mérvadó művészt látnánk benne. – Szeretném, ha jobban érzékelnék benne az emberiségköltőt is: azt a géniuszt, aki nemcsak a megszentelt hagyományok, hanem az új értékek s a születendő, távoli nemzedékek hangadója is egyúttal. Nem csupán az aktualitás, hanem a maradandó szépség és igazság örök emberi példája tehát.

Fölidézem, hogyan írt róla Csoóri Sándor a hetvenes években, a költő ötvenedik születésnapján. „Alig van, sőt talán nincs is költőnk, akivel ma Magyarországon annyian együtt volnánk, mint vele. Akiről a közmegegyezés – a diáklányoktól a tudós akadémikusokig – olyan egységes és megbízható képet alakítottak volna ki, mint róla.”

Vajon ma is elmondhatjuk ezt Nagy Lászlóról? Gond nélkül átvihetnénk a mai helyzetre a róla alkotott véleményben alighanem legilletékesebb Csoóri szavait? – Megtehetnénk, Nagy László túlélő kortársaiként vagy a Nagy László-i költészetre rácsodálkozó újabb nemzedékek fogékony tagjaiként. De a nyolcvanas évek közepe óta nem csak elismerésekben volt része ennek az életműnek. Újságírói, tudományos fórumokon, sőt Nagy László emlékezetére rendezett ünnepi összejöveteleken is felhangzottak a régebben szinte egyhangúan kedvező közvélemény ellenkezőjét bizonygató kísérletek. Főként a költő markáns lírai énjét, a paraszti életből táplálkozó tárgyi világát érték kifogások, nemkülönben a magyar irodalmi hagyományhoz való viszonyát és korszerűségét kérdőjelezték meg. S a „szerepét”: a mágikus költészettől elválaszthatatlan varázslás képes-

ségét, azt, amit ő már harmincévesen így deklarált: „hiszem, van erőm varázsláshoz” (*Rege a tűzről és a jácintról*, 1956); „szavaimban hatalom van” (nyilatkozat 1965-ből), és „enyém itt minden hatalom” (*Himnusz minden időben*). Nem politikai hatalomról, hanem az előbbivel egybehangzó igazmondás „hatalmáról” van szó az emberekre tett esztétikai szuggesztió révén.

A költő emlékét féltők – közvetlen vagy indirekt – viszontválaszaiban újabbban is megfogalmazódott a Csoóri és más műértők által exponált vélemény: Nagy László neve összeforrt a XX. század nemzetközi értelemben is érvényes modern irányzatával, a *bartókisággal*, az európai és Európán kívüli kultúrák értékeivel. Megfigyeltem, hogy a költő lírájának hűséges tanulmányozói ma már egyre kevésbé szégyenlősen jellemzik őt úgy, mint világgölköltőt, emberiségköltőt. Ez pedig nem jelent kevesebbet, mint az esztétikában alkalmazott, politikai torzításoktól megszabadított globális, főként antropológiai megközelítést. Jelenti azt is, hogy Nagy László a világ irodalmának – s nem a kizárólagosan Európa-centrikus, ma akadémiakusan csengő „világirodalomnak” – egy alapvető, ma is rengeteg erőtartalmakat rejtegető tényezőjét, a népi és a törzsi kultúrából eredő költészetet ötvözte az új, modern lírai hangzatokkal úgy, ahogy azt pályatársa, Tornai József már a hetvenes években jelezte *Boldog látomások* című könyvével. Nagy László újabb elemzői, Jánosi Zoltánnal az élen, nem európai világnagyságokkal állították párhuzamba a költőt, olyanokkal, akiknek jelentőségét nem vonja kétségbe komolyan vehető irodalmár. Az iszkázi világgölköltő a népköltészetet és az irodalmi régiséget belülről ismerő poéta, egyúttal a kreatív és boldogságkereső, szerelemcentrikus „fausti ember” magasrendű megtestesülése. E kétféle minőségből kivételes talentummal és tudatos munkával hívta létre a „bartóki minőség” sajátosan magyar, ugyanakkor nemzetközi értelemben is érvényes változatát. A XX. század ellentmondásait és tragikus változásait stílusával is kifejező, a József Attila által emlegetett *disszonancia* és az újra kiküzdhető *konzonancia* elvét követve, az emberi lényt fenyegető veszélyekkel szembenézve, a harmóniát megcélozva hozta létre életművét. Egyetemessége kifejeződik a „kínzókamráid, világ, vállalom”, és a „várja az Embert víg célja: piros, tartós öröm” humanitásában. Erélyesen bírálta a modern társadalom torzulatait, elég, ha csak legnagyobb versei közül a *Menyegzőre* utalok. A „mégis”-akarata hazai hagyományának Vörösmartyra, Madáchra, akár Zrinyire, Balassira visszavezethető, de a bergsoni életlendület, az *élan vitale* s az ennek megfeleltethető García Lorca-i *duende* fogalma is bizvást alkalmazható rá. Nincs köze ennek semmiféle naiv optimizmushoz: a „vállamon bárányos éggel, / s a nemvalósuló reménnyel” oximoronja, a „nemvalósuló remény” filozófiai értelemben is telitalálat: életünk és történelmünk legfőbb önellentmondását fejezi ki, a fogyó történelmi kilátások, a világlétbe való „örök visszatérés” tudatából fakadó, hősies pesszimizmusát. Ezt az összetettséget fejezi ki négy sorban *A vak remény* kívülről miniatűr terjedelmű, belülről monumentális, világokat átfogó négysorosa:

*Sarki hideget, sívotagi hőt
a vak remény szívémen össze-vet,
háborgóbban imádni nem lehet
halállal kacér hazát, szeretőt.*

A nekem legkedvesebb Pilinszky-négysoros – az „Ama kései, tékozló remény” kezdetű – párjaként dédelgetem magamban ezt az epigrammai tömörségével is himnikus, kinyilatkoztató költeményt. A Füst Milán-i látomás és indulat mindkét eleme fokozhatatlan erejű Pilinszky versében is, mélyen katolikus változatban. E két négysorostól nem vonhatjuk meg a mély gondolatiság elismerését, az ars poetika jelleget (ezért is neveztem kinyilatkoztatásnak: *hitvallásnak*). Az sem elhanyagolható, hogy melyikük milyen történelmi „alkalom” és milyen gyászos élménnyel vagy emlékkal a háttérben vetette papírra a „vakon” is vállalt, illetve „túlvilágian” éterizált reményt. Nagy László verse, tartalmából és 1956-os keletkezési dátumából ítélhetően is, az elbukott forradalom fájdalmát, a „halállal kacér haza” nemzeti önjellemzését véste kőbe, Pilinszky Németh Lászlónak ajánlott négysorosa pedig a világháború „egyetemes sebeit” és a holocaust áldozatait siratta a Rákosi-diktatúra éveiben. Ha ezektől a történelmi tényektől távolodva az új nemzedékek olvasói egyre kevésbé gondolnak a két remekmű indíttatására, a versek adta esztétikai élmény akkor sem veszíthet érvényességéből, amíg lesz a jövő emberének „arca”, Nagy László kései nyilatkozatának kulcsszavát idézve. Nem veszíthet érvényességéből azért sem, mert a költő által vizionált romlás és a veszedelmek sokasága világszerte megnőtt, s mindaz, amitől tartottunk – természeti környezetünk rombolása, a Föld energia-tartalékainak gyorsuló fölélése vagy a világ szegényeinek túlnépesedés miatti népvándorlása – immár karnyújtásnyira sincs tőlünk, s dróttakadályokkal, karanténokkal és fegyverekkel sem lehet megállítani az európai „végeken”.

Az országra, világra szóló történelmi tragédiák, nagyvonalúbban mondva: a nagy korszakváltások sosem lesznek mellékesek a nagy költők nagy műveiben, különösen azokban, amelyek összefoglaló látomást adnak a társadalom megrázkódtatásszerű változásairól. Kis Pintér Imre visszatérő hibára mutatott rá a költő 1975 előtti kritikáiban: „[...] Okozhat még Nagy Lászlóval kapcsolatban némi félreértést, hogy vannak, akik közvetlenül életrajzi ihletésű élménylírát vélnek ott is felfedezni, ahol már régóta az életmű belső [...] logikája adja az élményt. [...] Az érett költői én is elvonatkoztatott, világra nagyított szubjektum, aki nem a költő életét, hanem a lét drámáját éli a versben”.

A lét drámáját tehát. Nemcsak az egyes emberét, hanem az egész emberiségét. Az előző, bőven vett évszázad folyamán, emitt a szocialista, amott a tőkés szisztéma következtében földművelők, állattartók, mezőgazdasági munkások és parasztok száz- és százmilliói váltak „korszerűtlenné”, s veszítették el létük alapjait. A szerencsésebbek tanultak, szakmát, diplomát szereztek, és tehetségük révén fölemelkedtek a város lakó polgárokhoz. Számosan a tudományos vagy

a művészvilág és különböző mesterségek, foglalkozások kiválóságai lettek tehetségük, szorgalmuk és szerencsájük jóvoltából. A többség viszont a társadalom aljára került, s az élet veszteseként végezte.

Nagy László az elsüllyedő paraszti világ, az uralkodó „osztályok” és hatalmi viszonyok fölé nőtt művész. Költői nyelvét és erős etikai tartását a jórészt paraszti kultúrából merítette, de szókincese és észjárása a modern élet szavaival, tudásanyagával bővült és dúsult életművében. Csoóri Sándor figyelt föl rá valamelyik stilisztikai esszéjét írva a helyesen adagolt és találóan ellenpontozott idegen szavak modern diszsonanciát keltő hatására. Nagy László új esztétikai élményeket adott azzal, hogy a paraszti élet ősi, földízú szavai közé a XX. századi fogalmak olyan csikorgó szavait illesztette be, mint a nehezen kimondható dezoxiribonukleinsav, és olyan kifejezéseket rántott össze, mint a békadinamika vagy a denevéraviatika. További példákat is sorolhatnánk, de most csupán az oratóriumszerűen megírt *Ég és föld* című, rekviem hangulatú költemény szóanyagából idéztem (1968). A figyelemre méltó esztétikai újítás egyúttal állásfoglalás az emberiség reményét kifejező, helyesen értelmezett progresszió mellett. Az egész életét végig gürcölő, megrokkant és magára maradt édesapa és fiai közt kiélezett vita zajlik a párbeszédés műben. Az Atya a régi világ értékeit siratja, és azért ítéli meg és el fiait, mert elhagyják jussukat, s veszendőbe megy örökségük, a nemzedékek erőfeszítéseivel összekuporgatott családi vagyon. Kis Pintér figyelmeztetését el nem feledve is igaznak mondhatjuk: az életmű tetemes részében megtalálhatók az önéletrajzi, családtörténeti és iszkázi motívumok. Nagy László világjelenségeket jellemző szimbólumokká emelte a „lovacska” pusztulását (*Búcsúzik a lovacska, Vértanú arabs kanca* stb.), az évi termést letipró jégesőt (*Gyöngyszoknya*) vagy a költő Piroska nevű, tüdővészben korán elhalt első szerelmének temetését (*Első özvegységem*). Vagy – hogy még három példát hozzak föl – a szülői ház pusztulását (*Zöld Angyal*), az édesapa sorsának szomorú beteljesülését (*A Sasorrú temetése*) és groteszk emlékművét, amelyet levedlett gönceiből talán még ő maga emelt szerény birtokán (*Madárijesztő*). A *Jönnek a harangok értem* prózaverse és az *Életem* költői prózája az egész élet- és művészsorsot példázattá emeli és megszenteli, „szakralizálja”, ahogy ma sokan mondják.

Az édesapa és az édesanya alakját a regös énekek bartóki elvet követő dalbetéteivel stilizálva, kommentárjellegű hexametroid, egyben magyarosan tagolt hosszú sorokkal a *Rege a tűzről és a jácintról* poémája állította elének (1956). A költő ezúttal főként a szülők áldozatos szerepét hangsúlyozta, még csak közelgő, de már végzetesen fenyegető vénülésük tudatában. Hanyatlásuk a magyar és bármely nemzet parasztságának sorsát példázza: „Tudom én: életetek bánat, alázat, / másért lökődik fényre a magzat – / vénségetekre vigadnotok kell, aztán / jöhet a végzet és behavazhat.” Ám az apa és a fiú (a kamaszkorában már hivatottságát érző és tudatosító László) viszonya nem volt konfliktusok nélküli. A falusi életből kitörni készülő és vissza nem tartható költő egyik okozója lehetett az öreg megtöretésének: „Oka lehetek én is! Talán akkor omlott le minden, / mikor lefogtam sujtó öklöd erővel, mégis szelíden.” Szelíden, nem a fiatalság erőfölé-

nyére figyelmeztetőn, hanem hálából, szeretetből, lelkiismeretből. Az „Atya” és a „Fiúk” nemzedéke között világekorszakok szakadása következett be. Tegyük félre most, hogy mennyire másként ment végbe ez a hol ugrásszerű fejlődésnek, hol pedig tragikus talajvesztésnek nevezhető váltás a nyugati, a keleti és a közép-európai világrészben. Tegyük zárójelbe azt is egy pillanatra, hogy mennyire más volt ez a törés, ez a kínkeserves változás a harmincas-ötvenes évek szovjet köztársaságaiban, mint nálunk az ötvenes-hatvanas években, az indiai páriák, a közép- és dél-amerikai államok peonjainak, a kínai kulik világában és a dániai, hollandiai mintagazdaságokban, netán Franciaországban és más fejlett országokban – szinte mindenütt. Ha megpróbálunk történelmi világekorszakok távlatában gondolkodni, akkor a végső ok és cél ugyanaz mindenkor és mindenütt, csak a megrázkódtatás mértéke tér el. A múltba tekintve vajon nem gondolhatunk joggal Tiborc panaszára, aki a XIII. századi változásokra utalva így fakadt ki Bánk bánnak a jobbágyok sérelméről: „szép földeikből vadászni berkeket csinálnak”. Gondolhatunk az angol parasztok százezreinek keservére, amikor a XVI. században a polgárság a földművelés helyett a birkalegeltetést erőltette, s tette őket gazdából földönfutóvá, koldussá.

Nem volt még költő, aki jobban megértette volna fölmenőinek fájalmát, és aki jobban megsiratta mindazt, amit az „Atya” által jelképezett patriarchális világ jelentett az emberi történelemben, mint Nagy László. És nemigen volt rajta kívül, aki nagyobb átéléssel írta meg, hogy az ő ifjú- és férfikorában mekkora hézag támadt a két nemzedék között jórészt etikai és esztétikai téren. Csupán futólag említem meg, hogy ilyen szempontból (is) milyen erős kritikai érzéssel és magasrendű költői képességekkel nyúlt még ehhez a témához Nagy László kortársai közül Csanádi Imre, megmutatva azt is, hogy a regionális kultúrát miként szorította ki a sláger, a sokszorosított gyári bővli és a technika többi „áldása”, ami később csőstül jött az elemi szegénység megszüntetésével, a kiverejtékezett friziderszocializmussal.

Nagy László *Ég és Föld* című oratóriumában az Atya siralma kifejezi mindazt, ami veszendőnek ítéltetett, és összeroppant a történelem kegyetlen törvényeinek súlya alatt – és benne van a műben mindaz, ami értékes, emberséges és megörökítésre érdemes. A Fiúk hetyke szavai is nagy igazságot fejeznek ki: a változást, ha kegyetlenül és embertelenül ment is végbe, nem lehet föltartóztatni. A költő csupán annyit tehet, hogy versbe foglalja a halálra ítélt, régi vágású emberséget, megmutatja az utókornak a letűnt korszak hőségét és áldozatát, emlékművet állít neki, és tovább viszi mindazt, ami erkölcsi, esztétikai téren mindig is éltető erő és példa marad. Felhasználja és magasra emeli örökségét a maga etikus tartásával, költeményeinek nemcsak tárgyi emlékeivel, hanem nyelvi szépségével és „az ősök ritmusával” is, ezúttal Tóth Árpáddal mondva. A látszólag „hütlenné” vált költő helytáll az ország fórumain, és a maga törte csapáson feljut a nemzet és az emberiség szellemi fellegvéraiba, egészen (a Juhász Ferencsel együtt kitűzött) költőfejedelemségig. Ez egy kicsit úgy hangzik, mintha népmesét idéznék. Nem bánom, mert a sok évszázados népmesék igencsak megmu-

tatták, hogy a legnagyobb fáradalommal járható, alantról induló utak vezetnek a legmagasabbra. Nem mondhat le a szuperszonikus repülőgépek, az űrhajók, a holdkompok és az újabb tudományos-technikai vívmányok, a végtelen nagy és a végtelenül parányi világában tovább és tovább hatoló kutatásokról, Prométheusz kései unokáinak egyre csodálni valóbb eszközeiről és céljairól. Walt Whitman, Kassák Lajos és József Attila óta alig van költő, aki Nagy Lászlóhoz hasonló igenléssel énekelte meg a jóra törekvő emberiség eredményeit. Torzításoknak kitett szóval: a haladást és a felvilágosodást. Megváltást nem várhatunk, csak a reménytelen harcot folytathatjuk a megmaradásért. Nagy László versei ennek a vállalásnak a szépségét dicsérik a *Ki viszi át a Szerelmettől a Tűz című* ódáig vagy a *Regé...-ig*, a *Zöld Angyalig* s az *Ég és Földig*. Az utóbbiból a Fiúk dikcióját idézem:

*De mi csillagzó fejünkkel utat hasítunk
át a homályon, át a butaságon, a babonán,
és nem hajolunk meg moha-szemű bálványok előtt,
csak a ragyogó tények előtt, csak a tudás
bűvölhet minket, de úgy, hogy magasba emel –*

Csak ezzel az elszánással vállalhatjuk létünket, csak ebben képességben bízhatunk. Mégis, mindenkor szem előtt tartandó az Atya keserű intelme, mely az egész, veszélyeztetett „zöld bolygóra” igaz:

*[...] végleg
elrontottak mindent a földön, – gyalázat,
ilyen kevélységet Isten se látott soha –
számítsátok ki: meddig türelmes az Isten!*

Nagy László a saját lelkéből lelkedzette az Atya és a Fiúk szavait egyaránt. Saját, belső vívódásait vetítette ki művében. Nem tudnám megmondani, Isten-igenlő volt-e, de Isten-igénylő biztosan, akárcsak Ady vagy József Attila, vagy kortársai közül Nemes Nagy Ágnes. Utóbbi így teremtett, illetve „faragott” magának Istent: „Amikor én istent faragtam, / kemény köveket válogattam. / Keményebbeket, mint a testem, / hogy ha vigasztal, elhihessem.” Nagy László hasonló szándékkal, egyben az „Adjon az Isten” kezdetű korai dalára emlékezően nyúlt ehhez a kényes tárgyhoz: „faragjunk magunknak istent, aki nem hagy cserben soha!” A követelő hang egyaránt kiérződik szavaikból, de mindkettőjüknél önmagának szegeződik a hősiesség akarata.